

Arhivska zakonodaja Kraljevine Jugoslavije

GAŠPER ŠMID

V času med obema svetovnima vojnama je bilo za ozemlje nekdanje Jugoslavije izdelanih več načrtov Zakona o državnih arhivih, vendar do sprejetja teh ni prišlo.¹ Izjema je bil le Zakon o arhivih ministrstva za zunanje posle in diplomatskih in konzularnih zastopništev kraljevine Jugoslavije v inozemstvu², s podzakonskim aktom Pravilnikom o raziskavah v glavnem arhivu ministrstva za zunanje posle in o neslužbenem objavljanju diplomatskih in konzularnih dokumentov.³ Do zakona, ki bi urejal vprašanje pristojnosti in zaščite arhivskega gradiva centralnih institucij Kraljevine Jugoslavije in nasploh naloge arhivov na nižjem nivoju na ozemlju celotne države, ni prišlo iz več vzrokov, ki bodo razvidni iz nadaljnjega teksta. Eden izmed glavnih vzrokov je bila vsekakor različnost, saj moramo upoštevati, da so arhivi novonastale države Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev oziroma kasneje Kraljevine Jugoslavije delovali v različnih okoliščinah, v različnih državah z različno preteklostjo in pod različnimi vplivi. Po prvi svetovni vojni so razmere v novonastali državi zahtevale izenačenje dela in predpisov v vseh arhivih. Za ta namen so bili pripravljeni trije osnutki arhivskega zakona, toda nobeden od njih ni bil predložen v obravnavo v skupščini.⁴

Prvi osnutek je pripravil leta 1923 ožji odbor državnega arhiva v Beogradu. Po tem osnutku naj bi se uredil status in poslovanje arhivov, medtem ko bi strokovna vprašanja urejali naknadno sprejeti podzakonski akti. Arhivi v Beogradu, Sremskih Karlovcih, Sarajevu, Zagrebu, Dubrovniku in Ljubljani bi postali samostojne državne ustanove pod neposrednim nadzorom ministrstva prosvete. Vsak arhiv naj bi vodil upravnik, ki bi moral v Beogradu in Zagrebu imeti status rednega univerzitetnega profesorja, ostali upravniki pa bi bili lahko izredni profesorji, vendar z izkušnjami v zgodovinskih oziroma arhivskih raziskovanjih. Strokovna vprašanja naj bi reševali posebni odbori, sestavljeni iz predstavnikov prosvetnega ministrstva, akademije in univerze v Beogradu in Zagrebu, v ostalih arhivih pa bi te odbore imenovalo ministrstvo prosvete. Nadzor nad izvajanjem zakona naj bi

opravljali inšpektorji, ki bi imeli isto stopnjo izobrazbe kot upravnik v Beogradu ali Zagrebu.

Iz vsebine tega osnutka je razvidno, da bi bilo težko doseči enotno poslovanje, ki bi ga predpisal skupni urad, saj so imeli ohostoječi arhivi v Dubrovniku, Sarajevu in Sremskih Karlovcih poseben karakter, drugačen kot arhivi v Beogradu, Zagrebu in Ljubljani. Ker so se po vsej verjetnosti vsi bali, da bi skupni predpisi ovirali njihovo delo in zato je samo po sebi umevno, da niso pretirano stremeli k enotni centralizirani službi več kot do osnutka tega zakona ni prišlo.⁵

Drugi osnutek arhivskega zakona iz leta 1935 se je zgledoval po italijanskem arhivskem zakonu iz leta 1911 in je vključeval tudi strokovna vprašanja. Že v začetku osnutka je razložen dvojni značaj - znanstveni in administrativni; arhive označujejo kot ustanove, ki zbirajo, urejajo in hranijo dokumente splošnega značaja ter jih izkoriščajo za znanost in vse vrste javnega in privatnega življenja.⁶ Status samostojnih ustanov naj bi imeli arhivi v Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Novem Sadu, Skopju, Splitu in na Cetinju. Ustanovili naj bi se: centralni jugoslovanski arhiv, ki bi zbiral gradivo od leta 1913 naprej, in specialni arhivi ministrskega sveta, ministrstva za zunanje zadeve, ministrstva za vojsko in mornarico, glavni štab in ministrstvo dvora. Vsi ostali državni, samoupravni, verski, znanstveni, umetniški in drugi arhivi s področja kulture naj bi imeli status registratur, ki bi hranili gradivo in ga v določenih rokih izročili pristojnemu arhivu, ki ima nad njimi tudi neposreden nadzor. Arhiv naj bi vodila upravnik in njegov namestnik, ki naj bi imela fakultetno izobrazbo zgodovinske, filološke ali pravno-sociološke smeri in naj bi obvladala latinščino, grščino in vsaj en tuj jezik. Prav tako fakultetno izobrazbo naj bi imeli inšpektorji, arhivarji in arhivski pomočniki, kar je pripravniški naziv za strokovne uslužbenke, ki naj bi po treh letih prakse in opravljenem državnem strokovnem izpitu postali arhivarji. Arhivarji pa naj bi bili izenačeni z nazivi uslužbencev pri glavni kontroli.⁷

V tem osnutku je precej govora o arhivskem gradivu, zlasti privatnem, saj so zavzeli stališče, naj se ne bi upoštevala privatna lastnina pomembnih osebnosti iz javnega življenja, ampak bi njihove zapuščine postale državna last. Zelo podrobno obravnava delo registratur vključno z roki izročanja arhivu. (Rok izročanja za sodišča

¹ Ana Zaletež, Zgodovinski pregled zakonodaje o spomeniškem varstvu in o arhivih, Arhivi III, št. 1-2, Ljubljana 1980, str. 30.

² Službene novine, št. 83/XXXII, Beograd 11. 4. 1930, o.z. Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, letnik 1, 6. kos, Ljubljana 6. 6. 1930.

³ Službene novine, št. 95/XXXVII, Beograd 28. 4. 1930, o.z. Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, letnik 1, 7. kos, Ljubljana 11. 6. 1930.

⁴ Majda Smole, Zgodovina arhivistike in arhivske službe, Ljubljana 1976, str. 79.

⁵ Radmila Popović Petković, Postanak i razvoj arhivistike u Srbiji i Makedoniji, Beograd 1972, str. 186-187.

⁶ Majda Smole, o.z. str. 80.

⁷ Majda Smole, o.z. str. 81.

naj bi bil 30 let, za upravne registrature prve kategorije 25 let, druge 20 in tretje kategorije 15 let, izdelal pa naj bi ga arhivski svet.) Arhivski svet naj bi sestavljali predstavniki vseh večjih arhivov, ki naj bi dajali dovoljenja za uporabo arhivskega gradiva tujcem, medtem ko ga domači državljani uporabljajo z dovoljenjem upravnika, vendar oboji le v čitalnici. Za upravno-poslovne namene naj bi bila uporaba neomejena in dovoljena tudi z izposojjo iz arhiva. Vsak arhiv naj bi imel poslopje ... in tudi knjižnico, v katero bi moral vsak uporabnik izročiti 1 izvod publikacije, ki je nastala na osnovi arhivskega gradiva.

Osnutek tega zakona je zahteval še dodatno izobraževanje in je predvideval celo že častne člane državnih arhivov, ki bi se posebno izkazali z zbiranjem arhivskega gradiva, z delovanjem za napredek stroke, ustanove ipd.⁸

Celoten projekt arhivskega zakona je bil dan Srbski akademiji, oddelku za družbene znanosti, kjer je bil osnutek temeljito obdelan, napisane pripombe in poslane ministrstvu za prosveto. Glavne pripombe so bile, češ da arhivarji niso kompetentni za pisanje zakonov, da je osnutek glede lastnine privatnih arhivov protustaven, da posega na področje avtonomije tako akademije kot univerze in da je tehnično nemogoče zbrati vse dokumente, ki imajo vsedržen značaj na enem mestu, ker bi to izzvalo negotovanja v posameznih pokrajinah. Z vsemi naštetimi pripombami in brez komentiranja pozitivnih strani tega osnutka je akademija predlagala, naj bi se osnovala posebna komisija, sestavljena iz arhivarjev, zgodovinarjev in pravnikov, ki naj bi pripravili popolnoma nov projekt o arhivih. Ta predlog je bil poslan na ministrstvo za zunanje zadeve, kjer pa je vse ostalo brez odziva.⁹

Naslednji osnutek arhivskega zakona je leta 1939 izdelal upravnik Državnega arhiva v Beogradu Arnanović, ki pa se razen redkih izjem ni bistveno razlikoval od osnutka iz leta 1935. Glavni državni arhiv naj bi bil v Beogradu, drugod pa naj bi se ustanavljali po potrebi, vključno s samoupravnimi in verskimi ustanovami. Ministrstva naj ne bi imela svojih arhivov in naj bi gradivo izročala tako kot predsedništvo vlade in generalštab v roku 50 let, medtem ko naj bi druge ustanove izročile gradivo po 30 letih. Privatne arhive naj bi le evidentirali. Da bi preprečili kopičenje gradiva, bi ga izločali, objavljali in že objavljenega ali kopiranega pa uničili. Izvozna dovoljenja bi dajalo ministrstvo za prosveto. Arhiv naj bi vodil upravnik s pomočnikom, delo pa bi vodili znanstveni tajniki, ki naj bi tudi imeli visoko izobrazbo. Vsak arhiv naj bi imel tudi restavratorsko delavnico in fotolaboratorij. Za stroko naj bi skrbel arhivski svet, ki bi bil lahko sestavljen iz upravnikov

državnih arhivov, njihovih pomočnikov in drugih stokovnjakov.¹⁰

Tako kot prejšnja osnutka iz leta 1923 in 1935 tudi ta iz leta 1939 ni bil realiziran. Tako je Jugoslavija v tem času ostala brez izgrajenega sistema zaščite arhivskega gradiva nasplošno in posebej še za tisto gradivo, ki je nastajalo z delom centralnih upravnih organov in drugih institucij.¹¹

Edini zakon, ki je obravnaval arhivsko gradivo v času med obema vojnama na ozemlju nekdanje Jugoslavije, je bil Zakon o arhivih ministrstva za zunanje posle in diplomatskih in konzularnih zastopništev kraljevine Jugoslavije v inozemstvu¹² s podzakonskim aktom Pravilnikom o raziskavah v glavnem arhivu ministrstva za zunanje posle in o neslužbenem objavljanju diplomatskih in konzularnih dokumentov.¹³

Zakon ima 17 členov.

Najprej je urejeno lastništvo gradiva, saj je gradivo, ki je nastalo pri poslovanju ministrstva za zunanje zadeve državna last. Nato sledi popis vrst gradiva, kjer so priključene tudi zvrsti in to v načrtu, konceptu, originalu, prepisu, faksimilni ali drugi reprodukciji, izpisku ali prevodu v katerikoli ali iz kateregakoli jezika, kot na primer: akti, obvestila, spominski zapisi, vloge, note, opozorila, zapisniki, referati, zaslišanja, prošnje, pritožbe, ostavke, rešitve in drugi dokumenti in dopisi, prejeti, odpravljeni, izdani ali sestavljeni od ministrstva ali posameznih predstavništov, delegacij, bodisi po njihovi pristojnosti ali po službenem položaju pristojnih uradnikov kakor tudi vsi spisani, narisani, reproducirani ali reproduktivni pripomočki ali material, sestavljeni ali izdelani za notranjo pisarniško uporabo začasne ali stalne potrebe in se morajo trajno hraniti. Nearhivsko gradivo pa so tisti spisi, ki jih je ministrstvo že dalo v javnost: neslužbeni natisnjeni izvodi objavljenih pogodb, konvencij, zakonov, uredb, ukazov, dekretov, pravilnikov, navodil, razpisov, izjav, odgovorov na vprašanja, priobčil, izmenjanih pism in telegramov z inozemskimi ministri ali predstavniki, neslužbeni izvodi diplomatskih dokumentov in drugih publikacij, ki jih je ministrstvo že objavilo. Arhivsko gradivo so tudi arhivi prejšnjih ministrstev za zunanje zadeve kraljevine Srbije in Črne gore oziroma vse diplomatsko gradivo, ki se je na kakršenkoli način znašlo na ozemlju Jugoslavije vključno s privatnim gradivom, ki je bilo podarjeno ali odkupljeno.

¹⁰ Radmila Popović Petković, o.c. str. 193, kjer tudi v opombi 7 navaja, da projekt tega zakona pripada tistemu številu dokumentov, ki so se v Državnem arhivu v Beogradu izgubili v zadnjih 15 letih (knjiga je izšla 1972, op. G. Š.) in je ta osnutek privzet po sekundarni objavi.

¹¹ Arhiv Jugoslavije, Vključ za korisnike arhivske grade, Beograd 1985, str. 7 in 15.

¹² Glej opombo 1.

¹³ Glej opombo 2.

⁸ Radmila Popović Petković, o.c. str. 191.

⁹ Radmila Popović Petković, o.c. str. 192.

Vsak diplomatski ali konzularni predstavnik ali njegov namestnik, vodja misije, delegacije ali samo član se je moral obvezati, da bo po prenehanju funkcije vse gradivo prepustil svojemu nasledniku ali pa ministrstvu, sicer bo kazensko odgovarjal.

Uporabo privatnim ošbam je dovoljeval ali ni dovolil, brez obrazložitve seveda, minister za zunanje zadeve vsakemu uporabniku posebej in pridobil tudi soglasje tujih vlad, če je bilo to potrebno, vendar pa privatnik ni mogel uporabljati gradiva po letu 1903,¹⁴ ker se je to lahko uporabljalo samo v službene namene. Uporaba privatnih arhivov je bila dovoljena samo avtorju - ustvarjalcu oziroma zakonitem dedičem, če ustvarjalec ni določil drugače, sicer pa so bili zaprti do 30 let po ustvarjalčevi smrti z izjemo, če je to zahteval državni interes, vendar so se morale izpustiti vse osebne, rodbinske polemične navedbe (identifikacijske oznake), upoštevaje tudi avtorske pravice.

Objavljanje dokumentov brez dovolitve ministra za zunanje zadeve je bilo kaznivo. Za objavo dokumentov je ta zakon štel: dokument, del navajanja originala, prevod originala v drug jezik, fraze, razlage določenih fraz, overovljene ali neoverovljene prepise, faksimile, izpise, prepise, razne druge reprodukcije in celo delovodniške ali telegrafске številke in signature arhivskega gradiva. Isti kriterij je veljal za gradivo privatnih ustvarjalcev, ki je nastalo ob njihovem delovanju v diplomatski službi. Po odredbi ministra za zunanje zadeve naj bi ministrstvo sistematično, samostojno ali v sodelovanju z drugimi institucijami kritično objavljalo dokumente. Odgovornost za objavo dokumentov glede odredb Zakona o tisku so nosili avtorji objav in to ne glede, ali je minister za zunanje zadeve objavo dovolil ali ne.

Podrobneje je bila uporaba gradiva ministrstva za notranje zadeve opredeljena še v že citiranem Pravilniku o raziskavah v glavnem arhivu ministrstva za zunanje zadeve in o ne-službenem objavljanju diplomatskih in konzularnih dokumentov, ki je bil v primerjavi s sedaj veljavnim Pravilnikom o pogojih za uporabo arhivskega gradiva¹⁵ in Navodilom za izvrševanje Pravilnika o pogojih za uporabo arhivskega gradiva v Arhivu Republike Slovenije¹⁶ zelo strog do uporabnikov, pa naj so raziskovali po službeni dolžnosti ali pa v privatne namene.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE ARCHIVGESETZGEBUNG IM KÖNIGREICH JUGOSLAWIEN

In der Zwischenkriegszeit entstanden auf dem Gebiet des ehemaligen Königreichs Jugoslawien drei Gesetzesentwürfe über die Archive und ihren Tätigkeitsbereich. Die Entwürfe wurden in den Jahren 1923, 1935 und 1939 vom Staatsarchiv in Belgrad erarbeitet. Aus mehreren Gründen wurde kein Gesetz erlassen, das die Zuständigkeit und den Schutz des Archivgutes der Institutionen des Königreichs Jugoslawien regeln und den Aufgaben- und Tätigkeitsbereich der Archive auf hoher und niedriger Ebene auf dem gesamten Staatsgebiet festlegen würde. Der einzige Akt, in dem die Archivtätigkeit im Königreich Jugoslawien berücksichtigt wurde, war das Gesetz über die Archive des Ministeriums des Äußern und der diplomatischen und konsularischen Vertretungen des Königreichs Jugoslawien im Ausland samt der Durchführungsverordnung über die Forschungsarbeit im Hauptarchiv des Ministeriums des Äußern und über die inoffizielle Veröffentlichung von diplomatischen und konsularischen Dokumenten.

SUMMARY

ARCHIVAL LEGISLATURE OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA

In the period between the wars, three proposals for the Law on Archives and Their Activities were put forward for the territory of the Kingdom of Yugoslavia. All three were drafted by the National Archives of Belgrade in 1923, 1935 and 1939. But the Law which was to regulate the issue of the validity and protection of archival records of the institutions of the Kingdom of Yugoslavia and the tasks and authority of the national and local archives in the country, was never adopted for various reasons. The only official document on archives was the Law on Archives and Related Documents of the Foreign Ministry and Diplomatic and Consular Offices of the Kingdom of Yugoslavia. The Foreign Ministry also issued a statutory act and rules and regulations governing the research conducted in the Main Archive of the Ministry of Foreign Affairs and the unauthorised publication of diplomatic and consular documents.

¹⁴ Zakon je bil izrešen leta 1930.

¹⁵ Ur. l. SRS, št. 34/81.

¹⁶ Izdanje 4. 4. 1995.